

אוניברסיטת בר-אילן



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת וישב, תשס"ד

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות

מספר 527

ע"ש הלנה ופאול שולמן

וישמע ראובן ויצלהו מידם

פרשת וישב פותחת את חלקו השלישי של ספר בראשית.¹ הנושא המרכזי בחלק זה הוא סיפור יוסף ואחיו. תקופה של עשרים ושנים, ממכירת יוסף ועד פגישתו המחודשת עם אביו, מתוארת בהרחבה רבה וברצף עלילתי אחד² לאורכן של ארבע פרשות, בניגוד מובהק לחלקו הראשון של הספר, שבו מתוארות תקופות ארוכות בפרקים בודדים וביחידות סיפור קצרות.

פרשתנו פותחת בתיאור מערכות היחסים הפנימיות בבית יעקב: אהבת יעקב ליוסף, הוצאת הדיבה וסיפורי החלומות המובילים לקנאת האחים ביוסף ולשנאתם אותו (לז:א-יב). כאשר נשלח יוסף ע"י יעקב לראות את שלום אחיו והצאן (לז:יג-לו), מעלים האחים שלוש הצעות כיצד לנהוג בו: (1) הצעת כל האחים – להרגו (פסוק כ); (2) הצעת ראובן – להשליך את יוסף לבור (פסוק כב); (3) הצעת יהודה – למכור את יוסף (פסוק כז). דומה שמבין שלוש ההצעות הצעת ראובן נדחקה מעט מתודעתנו, אם בשל היותה מתונה יחסית להצעה להרוג את יוסף, או משום שבסופו של דבר נדחתה. בשורות הבאות נתמקד בהצעתו של ראובן (לז:כא-כב):

וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיִּצְלָהוּ מִיָּדָם וַיֹּאמֶר לֹא נִכְנֹוּ נַפְשׁ. וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רְאוּבֵן אֶל תִּשְׁפְּכוּ דָם הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבָּר וְיָד אֶל תִּשְׁלְחוּ בּוֹ לְמַעַן הִצִּיל אֶתוֹ מִיָּדָם לְהָשִׁיבוֹ אֶל אָבִיו.

הכתוב אורג יחד את דברי ראובן ומחשבותיו: חושב: "וַיִּצְלָהוּ מִיָּדָם" אומר: "לֹא נִכְנֹוּ נַפְשׁ". אומר: "אֶל תִּשְׁפְּכוּ דָם הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבָּר וְיָד אֶל תִּשְׁלְחוּ בּוֹ לְמַעַן הִצִּיל אֶתוֹ מִיָּדָם לְהָשִׁיבוֹ אֶל אָבִיו". דרכו של מקרא למעט בתיאור מחשבות ורגשות. הסיפור המקראי מצטמצם בדרך כלל לתיאור הפעולה המעשית ומשאיר לקורא להבין את אשר בלבו של העושה. בפסוקים אלו חורג הכתוב ממנהגו ומפרט את כוונותיו של ראובן. יתרה מזו, פירוט כוונותיו של ראובן גם יוצר כפילות בפסוקים, שהרי כוונתו של ראובן להצלת יוסף ברורה לקורא כבר מראשית דבריו, וחזרת הכתוב על תכניתו (סוף פסוק כב) אינה מחדשת דבר, כפי שממחיש המבנה הכיאסטי:

פסוק כא - וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיִּצְלָהוּ מִיָּדָם וַיֹּאמֶר לֹא נִכְנֹוּ נַפְשׁ.

פסוק כב - ... וְיָד אֶל תִּשְׁלְחוּ בּוֹ לְמַעַן הִצִּיל אֶתוֹ מִיָּדָם לְהָשִׁיבוֹ אֶל אָבִיו.

חריגת הכתוב ממנהגו בתיאור תכניתו של ראובן, והכפילות שבדבריו, אלה משכו בעקבותיהן פרשנויות רבות כפי שנראה להלן. רבנו יוסף בכור שור (תלמיד רבנו תם) מבחין בשני שלבים בהצעת ראובן (בפירושו לפרק לז:כא, מהדורת מוסד הרב קוק עמ' סח):

בתחילה אמר להם ראובן: אל תעשו הרעה הזאת לחטוא בילד, ולא שמעו אליו, כמו שמוכיח כשבאו למצרים ... 'הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם' (להלן מב:כב) ... כיון שראה שלא

² למעט סיפור יהודה ותמר (בר' לח) ושמות הבאים מצרימה (בר' מו:ח-כז).

³ ניתן לפרש מילים אלו כחלק ממחשבותיו של ראובן, ושיעורו: "ויאמר (בלבו) לא נכנו נפש". תוספת המילה "אליהם" בפס' כב, מחזקת פרשנות זו, שסתם "ויאמר" (פס' כא) זה בלבו, ו"ויאמר אליהם" - זו אמירה אל האחים. מכל מקום, יש בפסוקים שילוב של מחשבת ראובן ומעשיו.

שמעו לו שיתף עצמו עמהם, ולא אמר 'לא תכוהו', אלא 'לא נכנו', כלומר: גם אני חפץ בדבר ולא ישימו לב שהוא רוצה להצילו... ולכך דיבר להם בערמה, ואמר להם: מאחר שאין אתם רוצים להניחו, מה שתוכלו למעט את החטא מוטב, מוטב שימות מיתת עצמו, ולא תשפכו את דמו בידים, והיה כוונתו להצילו. הכפילות שבכתוב נובעת משני שלבים בדברי ראובן. הצעתו הראשונה של ראובן הייתה להניח ליוסף. זו ההצעה שהוא מזכיר לאחים מאוחר יותר, כאשר הם מואשמים בריגול, בעמדם לפני יוסף. על רקע סירובם של האחים (סירוב שלא הוזכר בכתוב) מציע ראובן הצעה שנייה, שבה הוא מנסה לאחוז את החבל בשני קצותיו: גם להציל את יוסף וגם לרצות את האחים שההזדמנות לנקום ביוסף לא תישמט מידיהם. הוא מציע לאחים הריגה פסיבית בדרך של זריקה לבור, מתוך הנחה שהמקום שומם ואיש לא ייחלץ לעזרת יוסף. כך תושג המטרה וידיהם תישאנה "נקיות" מדם. תכניתו של ראובן הייתה לחזור אל הבור, להציל את יוסף ולשלחו אל אביו, ובכך למלא את חובתו כבכור.⁴ אלא שהצעתו של יהודה למכור את יוסף, ביטלה את הצעת ראובן.⁵

חז"ל נתנו דעתם על הכפילות ועל פירוט המחשבות שבכתוב, ופירשו זאת כרמז לעניין אחר (בבלי מכות י, ע"א): מפני מה זכה ראובן לימנות בהצלה תחלה? מפני שהוא פתח בהצלה תחלה, שנאמר: (בר' לז) 'וישמע ראובן ויצילהו מידם'.⁶

הכפילות שבכתוב ופירוט מחשבת ההצלה של ראובן רומזים, לדעת חז"ל, לשכרו של ראובן. על אף שהצעתו נדחתה, קיבל ראובן שכר מחשבה טובה,⁷ ובחלקו נקבעה עיר המקלט הראשונה, ככתוב: "אֶת בְּצֹר בְּמִדְבַּר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר לְרְאוּבֵנִי" (דב' ד:מג). את הקשר בין הצעת ראובן להצלת יוסף וקביעת עיר מקלט ראשונה בנחלתו אפשר לבסס על תקבולת ישרה שבין פסוק כב בפרשתנו ובין פסוק כה בפרשת ערי מקלט (במ' לה):

"לְמַעַן הִצִּיל אֹתוֹ מִיָּדָם לְהָשִׁיבוֹ אֶל אָבִיו."⁸

"וְהִצִּילוּ הָעֵדָה אֶת הָרֹצֵחַ מִיַּד גֹּאֲלֵ הָדָם וְהָשִׁיבוּ אוֹתוֹ הָעֵדָה אֶל עִיר מְקֻלָּטוֹ."⁹

מדרש תנחומא (מהדורת בובר, פרשת וישב סימן יג) ורש"י בעקבותיו מייחסים את דברי הכתוב בדבר מחשבותיו של ראובן ל"רוח הקודש". נצטט מרש"י (ד"ה למען הציל): "רוח הקודש מעידה על ראובן שלא אמר זאת אלא להציל אותו, שיבוא הוא ויעלנו משם, אמר אני בכור וגדול שבכולן, לא יתלה הסרחון אלא בי". רש"י מתמודד עם הקשיים שהעלינו בפסוק בדרך של "פלאגין דיבורא". הסיפא של דברי ראובן – "לְמַעַן הִצִּיל אֹתוֹ מִיָּדָם לְהָשִׁיבוֹ אֶל אָבִיו", נאמרת על ידי רוח הקודש ולא על ידי ראובן עצמו. מעין הערה של "המספר הידוע כול" בלשונם של חוקרי המקרא.⁸ מכיוון שמדובר בשני דוברים (ראובן ורוח הקודש/המספר) ממילא אין קושי של כפילות, ויש בכך גם הסבר לתיאור כוונותיו של ראובן, תופעה שכאמור אינה שכיחה במקרא. רוח הקודש היא המתארת את כוונותיו של ראובן. שיטה זו נתמכת היטב בדברי המדרש בויקרא רבא (מהדורת וילנא, פרשה לד ד"ה ח ר' סימון):

אמר ר' יצחק למדתך תורה דרך ארץ שכשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמח, שאלו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתוב עליו (בר' לז) 'וישמע ראובן ויצילהו מידם' היה טוענו ומוליכו אצל אביו.⁹

זכה ראובן שהקב"ה בכבודו ובעצמו מכתיר אותו בתורתו בתואר "מציל יוסף" ככתוב (לז: כא): 'וישמע ראובן ויצילהו מידם'. על אף שהצעתו נדחתה היא זו שמונעת למעשה את הרצח.¹⁰ גם נימה של ביקורת יש במדרש, שהיה על ראובן להתאמץ יותר ("טוענו ומוליכו אצל אביו") בהצלתו של יוסף. ולענייננו למדנו, שהדרשן מבחין בין מחשבותיו של ראובן, שאותן "מכתיב" הקב"ה, ובין מעשיו.

⁴ וכן פירש הרמב"ן על אתר.

⁵ דחיית הצעת ראובן מול הצעת יהודה חוזרת על עצמה בשעה שיעקב נדרש לשלוח למצרים את בנימין. דברי ראובן (מב:לז): "אֶת שְׁנֵי בְנֵי תָמִית אֲסֵ לֹא אֶבְיָאֵנּוּ אֵלֶיךָ" מחווירים ונדחים לעומת דברי יהודה (מג:ט): "אֲנֹכִי אֶעֱרְבֶנּוּ מִיָּדִי תִבְקָשׁוּ". בכך מצטרף ראובן לשורה ארוכה של בנים בכורים במקרא שאינם יורשים תפקידי הנהגה (קין, ישמעאל, עשו, אהרן, אליאב ועוד).

⁶ רעיון זה בניסוחים שונים מופיע גם בבראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה פד, ד"ה (כא) וישמע ראובן; מדרש שמואל (בובר) פרשה ט ד"ה [ו] מפרי; מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק לז, ד"ה [כא] וישמע ראובן, ועוד.

⁷ בבחינת: "מחשבה טובה המקום מצרפה למעשה" (ירושלמי פאה א, א; טז, ע"ב); וכן באדר"ב (נו"ב פרק מה): "ג' חשבו מחשבה טובה וגלה המקום מחשבתם לכל באי עולם ואלו הן. ראובן ותמר ורות. ראובן חשב להציל את יוסף שנאמר 'ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם' (לז: כב), ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם? שנאמר יחי ראובן [ואל ימות] (דב' לג: ו) [יחי ראובן] בזכות יוסף ואל ימות במעשה בלהה.

⁸ ראה פרנק פולק, **הסיפור במקרא**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 311 - 321.

⁹ וכן ברות רבה (לרנר) פרשה ה ד"ה א"ר יצחק.

¹⁰ וכך מפרש גם הרשב"ם על אתר ד"ה ויצלהו מידם – שלא נהרג. כלומר, הכתוב מייחס לראובן את הצלתו של יוסף ממוות.

נמצאנו למדים, שפסוקים הנראים במבט ראשון ככפילות וכחריגה מלשון הכתוב, מלמדים על שלבים שונים בעלילה, זיקה בין פרשיות שונות בתורה, או שילוב בין דברי המספר לדברי גיבור הסיפור.

יוסי זיו

מרכז שפירא

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.